

Halide Edip Adıvar'ın Polisiye Romanında Marksist Göstergeler: Yolpalas Cinayeti'nin Marksist Yazın Eleştirisi Yoluyla Çözümlemesi

DOÇ. DR. MESUT KULELİ*

Öz

Toplumların yaşam şartları ve kültürü, bu toplum hakkındaki veya bu toplumdan kökenini almış yazınsal eserlere hem karakter hem olay kurgusu bakımından yansımaktadır. Yazınsal eserlerin masum anlam yapılarından oluşmaktan çok öte bir ideoloji taşıyıcısı olduğu ve derin anlamından ideolojik perspektifini yakalayabileceğimiz önermesiyle edebiyat kuramı, bu eserlerin okunma ve çözümlenme yöntemlerine bir sistem getirmiştir. Yazınsal eserlerdeki ideolojiyi alımlamak için edebiyat kuramı çatısında çeşitli yazınsal eleştiri ekolleri geliştirilmiştir. Marksist yazın eleştirisi, Karl Marx'ın ekonomik durumu bir alt yapı, yazını ise bu alt yapıdan beslenen bir üst yapı olarak ele alan ve tarihsel materyalizm görüşünden kökenini alarak insan tarihinin ekonomik dinamiklerle şekillendiği, yazınsal eserlerde de ekonomik durumdan kaynaklı bir sınıf çatışması ideolojisi olduğunu benimseyen bir edebiyat kuramı ekolüdür. Marksist yazın eleştirisinde, kapitalist ve işçi sınıflara tabi olan karakterler bir sınıf çatışması içindedir ve özellikle işçi sınıf özgür aktörler olamaz. Ezen (kapitalist)-ezilen (işçi) taraflar arasındaki güç ilişkilerinin çözümlenmesi, metindeki ideolojinin alımlanmasını sağlayabilecektir. Bu çalışmada, genellikle Millî Mücadele dönemini anlatan eserleriyle bilinen, siyasi olarak demokrasi ve özgürlük tutkusuna sahip olan, komünizmi özgürlük ve demokrasinin büyük bir tehdidi olarak gören Halide Edip Adıvar'ın *Yolpalas Cinayeti* başlıklı romanı Marksist yazın eleştirisi yoluyla çözümlenmiştir. Sosyalizm ve komünizm ile bağlantılı olan Marksist göstergelerin Halide Edip Adıvar romanında çözümlenmesinin nedeni, yazarın bu göstergeleri kullanma veya kullanmama eğiliminden bağımsız bir şekilde, 1900'lerin başında İstanbul'daki toplumsal durumu ve popüler kültürü yansıtmada kurguladığı karakterlerin ve olayların, toplumda halihazırda bulunan ezen-ezilen güç ilişkilerini ortaya çıkarabilme potansiyelidir. Yapılan çözümlemede, toplumdaki emek sömürsünün önce ailede başladığı, kapitalistin artı değerini sürdürürebilmek için işçinin emek-zaman denklemini manipüle ettiği bulunmuştur.

Anahtar sözcükler: Marksist yazın eleştirisi, edebiyat kuramı, kapitalist, işçi, aktörlerin özgürlüğü, Halide Edip Adıvar

* Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, İngilizce Mütercim ve Tercümanlık Anabilim Dalı, e-mail: mesut.kuleli@ibu.edu.tr, ORCID: orcid.org/ 0000-0002-3477-0412

Gönderilme Tarihi: 9 Eylül 2024

Kabul Tarihi: 5 Ekim 2024

MARXIST SIGNS IN A CRIME NOVEL BY HALİDE EDİP ADIVAR: ANALYSIS OF *YOLPALAS CİNAYETİ* THROUGH MARXIST LITERARY CRITICISM

Abstract

The living conditions and culture of a society are reflected in literary works derived from that particular society both in characters and in plot. With the proposition that literary works are carriers of an ideology, far beyond being composed of innocent meaning structures, and that we can grasp the ideological perspective from their deep meaning, literary theory has brought a system to the methods of reading and analyzing these works. Various schools of literary criticism have been developed within the framework of literary theory in order to perceive the ideology in literary works. Marxist literary criticism is among those schools of literary theory that takes Karl Marx's view that the economic situation is an infrastructure while literature is a superstructure depending on this infrastructure. Marxist literary criticism takes its origins from Karl Marx's historical materialism, which posits that human history is shaped by economic dynamics. Therefore, there should be an ideology of class conflict in literary works originating from the economic situation of a particular society. In Marxist literary criticism, characters in the capitalist and working classes are in a class conflict, and the working class in particular cannot be free actors. Analyzing the power relations between the oppressor (capitalist) and the oppressed (worker) in a literary text will allow the signification of the ideology in the text. In this study, the novel titled *Yolpalas Cinayeti* by Halide Edip Adıvar is analyzed through Marxist literary criticism. However, it is important to note that generally known for her works about the War of Independence, Halide Edip Adıvar has a political passion for democracy and freedom, and she considers communism as a great threat to freedom and democracy. The reason why Marxist indicators related to socialism and communism are analyzed in Halide Edip Adıvar's novel is that, regardless of the author's tendency to use or not use these indicators, the characters and events he created to reflect the social situation and popular culture in Istanbul in the early 1900s have the potential to reveal the oppressor-oppressed power relations that already exist in society. As a result of the analysis, it was found that the exploitation of labor in society first begins in the family, and the capitalist manipulates the labor-time equation of the worker in order to maintain their surplus value.

Keywords: Marxist literary criticism, literary theory, capitalist, working class, freedom of actors, Halide Edip Adıvar

GİRİŞ

Her toplumun sürdürülebilirliği, hüküm sürmekte olan güç denge(sizlik)lerinin sonraki nesillere aktarılması ile mümkün olabilmektedir. Eşitsizlik, salt olarak bir özelliğinden dolayı toplumdaki güç sahiplerinden farklılaşan "öteki"ler üzerine empoze edilen bir norm olarak karşımıza çıkmakta ve ironik olarak toplumsal işlevselliği mümkün kılmaktadır. Biyolojik cinsiyete yüklenen toplumsal cinsiyet rolleri, bireyin cinsel yönelimi, ten rengi, eğitim düzeyi, fizyolojik veya mental olarak sağlıklı olup olmama durumu, dini inancı, toplumdaki hakim politik görüş, fiziksel görünüş, mesleki ve ekonomik durum gibi etmenler

toplumların üyeleri veya toplulukları arasındaki güç denge(sizlik)lerini ortaya çıkarmaktadır. Patriyarkal toplum düzeninde erkeğin, heteroseksüelin, beyazın, üniversite veya lisansüstü eğitim almış bireylerin, herhangi bir sağlık sorunu olmayanların, toplumdaki hakim din ve mezhep inancına sahip olanların, iktidarın politikalarını destekleyenlerin, fiziksel olarak daha alımlı olanların, ekonomik bakımdan zengin olanların güç sahibi olarak görülmesi, bu niteliklere sahip olmayanların ezilen taraf olarak kategorize edilmesi, toplumların güç sahiplerinin üstünlüğünü sürdürülebilir kılmaya yönelik bir pratiktir. Burada ironik olan durum, güç sahibi olma durumunun yukarıdaki etmenler bakımından güçlü olanlar tarafından belirlenmesidir. Bireyin veya topluluğun salt bir özelliğinin genelleştirilerek onların genel kimliği gibi gösterilmesinden dolayı güç sahibi olmayan taraf olarak etiketlenen şahıslar veya topluluklar, toplumsal pratiklerin etkisi altında bu “zayıflıklarını” norm olarak algılar hale gelir.

Halide Edib Adıvar

Bireyler veya topluluklar arasındaki güç ilişkileri, mutlak bir eksene oturmaktan ziyade göreceli bir yapıya sahiptir. Ekonomik anlamda zengin olarak addedilen bir birey, kendinden daha zengin bir bireyle karşılaşana kadar güç sahibi konumundayken, kendinden daha zengin biriyle girdiği bir ilişki içerisinde ezilen konumuna geçebilir. Ancak bu güç sahibi ve ezilen etiketleri, farklı toplumsal kategoriler yoluyla da değişkenliğe uğrayabilir. Üniversite mezunu bir birey, okul hayatı çok erken yaşlarda bitmiş bir bireye karşı üstün konumunda görülürken bu bireyin kronik bir hastalığı onu sağlıklı diye bilinen bir bireye karşı “öteki” konumuna düşürebilmektedir. Toplumsal pratiklerin, bireylere norm olarak dayattığı niteliklere dayalı kategorilerin her biri insan ve toplum bilimlerinin hemen her alanının araştırma nesnesi haline gelmiştir.

Kimi ekoller eşitsizliğin kaynağını cinsiyet değişkenine, bireylerin sağlık durumlarına, eğitim durumlarına veya politik tendanslarına dayandırıp açıklarken kimileri etnik köken veya ten rengi temelinde eşitsizlikleri araştırmaktadır. Karl Marx ise insan tarihinin ekonomik temellere dayanan eşitsizliklerle şekillendiğini öne sürmüştür.

Başlıca *Alman İdeolojisi*, *Komünist Manifesto*, *Felsefenin Sefaleti*, *Fransa'da Sınıf Savaşları*, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, *Kapital*, *Fransa'da İç Savaş*[†] gibi eserleriyle tanınan Karl Marx, sosyalist hareketin öncülerinden olmuştur. Karl Marx denince akla ilk gelen eseri olan *Kapital*, üç cilt halinde yayımlanmıştır. Birinci cilt, Karl Marx tarafından yayımlanabilse de ikinci ve üçüncü ciltler yakın arkadaşı Friedrich Engels tarafından yayımlanmıştır. Bir iktisat kuramı anlatısı olan *Kapital*, birinci ciltte sermayenin üretim sürecini, ikinci ciltte üretilen sermayenin dolaşım sürecini, üçüncü ciltte ise bütüncül olarak kapitalist üretim sürecini ele almaktadır. Meta ile gitgide büyüyen burjuva-

[†] Can Yayınları (t.y). *Karl Marx*. <https://www.canyayinlari.com/karl-marx> Erişim tarihi: 01.09.2024

proleter ikili karşıtlık sorunsalı, Marx'ın iktisat kuramında kendine yer bulmuş ve *Kapital*, bu sorunsal üzerine açıklamalar ve önermeler ile donatılmıştır.

Dünya iktisat tarihinde önemli bir yer edinen Karl Marx'ın görüşleri, kimi çevrelerce önemle benimsenirken aldığı övgü kadar eleştiri de toplamıştır. 1884 yılında Philip Wickstead'in kaleme aldığı eleştiri yazısıyla başlayan Karl Marx ve *Kapital* eleştirileri, Marksist kuramın sadece eksik yanlarını ele almakla kalmayıp aynı zamanda çöküşüne de zemin hazırlamıştır (Kapeliushnikov, 2021, s. 102). Karl Marx'ın tarih anlayışından etkilenen teolog "[Ernst] Troeltsch ise Marx'ın, fikirselle ve ideolojik unsurların tarihsel gelişimdeki gücünü tam olarak hesaba katmadığını [...] yenilik ve bireyselliği dışladığını [...] ideolojik faktörlerin ekonomi üzerindeki etkisini göz önünde bulundurmadığını" ifade etmektedir[‡] (Miller, 1961, s. 120). Philip Wickstead ve Ernst Troeltsch, 1800lerin ikinci yarısından 1900lerin ilk çeyreğine kadar yaşamışlardır. 1867'den itibaren yayımlanan *Kapital* ve yazarı Karl Marx'ın tarih ve ekonomi önermelerine daha ilk zamanlarda eleştiriler geldiği görülmektedir. Karl Marx'ın proleter devrim önermesine karşı kurgusal bir eleştiri ise George Orwell'in *Hayvan Çiftliği* başlıklı eserinde karşımıza çıkmaktadır. Bu eser, içerdiği sosyalizm ve komünizm tendanslı söylemlerin yanı sıra sosyalizmi eleştiren kurgusal olaylar dizisinden oluşması bakımından yazın dünyasının tartışmalı kitaplarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sahiplerine karşı bir devrim yaparak sosyalist bir düzen kuran hayvan karakterlerden oluşan eserde, kendi içlerinden çıkan liderlerin bu sosyalist toplumun yeni burjuvası olarak kendilerini ilan etmesi ve karşı oldukları düzenin, hayatın akışı içerisinde yeniden kurulması ele alınmaktadır. Günümüze gelindiğinde ise Karl Marx'ın önerdiği proleter devrimi ile kurulacak sosyalist veya komünist bir düzenin henüz gerçekleşemediği, SSCB'nin çöküşüyle bu sistemin de sona erdiği, ayrıca Marx'ın bu devrimin ortaya çıkış koşulları ile gerçekleştikten sonra ne olacağı konusunda muğlak bir anlatı yaptığı ve komünist bir toplumda ekonomik eşitliğin sağlanacağını garanti etmediği gibi eleştiriler daha çok duyulmaktadır (Perera, 2024). Ancak tüm eleştirilere rağmen, Marx'ın tarihsel materyalizmi, burjuva-proleter ikili karşıtlığına götüren süreçlere yönelik açıklamaları ve gerçekleşeceğini ileri sürdüğü proleter devrime yönelik önermeleri onun halen sosyoloji, ekonomi, politika gibi alanlarda tanınıyor olmasını sağlamıştır.

Toplumsal hayatta ortaya çıkan her gelişmenin edebiyata da yansıdığı genel bir kabuldür. Ancak bu yansıma sadece yazınsal eserlerin metinlerarası ilişkileri düzeyinde kalmamakta, aynı zamanda edebiyat incelemeleri için de yol gösterici olabilmektedir. Bir metni sistemli bir biçimde çözümleme imkânı sağlayan edebiyat kuramının çok çeşitli eleştiri ekolleri bulunmaktadır. Bunlardan biri de Marksist yazın eleştirisi ekolü olmuştur. Bu çalışmada, Halide Edip Adıvar'ın "önce 1936 yılında *Yedigün* dergisinde tefrika edilmiş, kitap olarak 1937 yılında yayımlanmış olan"[§] *Yolpalas Cinayeti* başlıklı romanı, Marksist yazın eleştirisi ile çözümlenmiş ve romandaki burjuva-proleter ikili karşıtlığı içeren söylemler Marx'ın iktisat önermeleri ve bu önermelerin toplumsal tesirleri çerçevesinde tartışılmıştır.

[‡] Bu ve bundan sonraki doğrudan alıntılarda, Kaynakçada Türkçe dışında bir dilde verilen kaynakların cümleleri aksi belirtilmedikçe bu çalışma için tarafımca çevrilmiştir.

[§] Adıvar (2023, s. 9). "Yayıncının Notu" bölümünden alınan bilgidir.

1. MARKSİST YAZIN ELEŞTİRİSİNE GÖTÜREN MARKSİST İKTİSAT KURAMININ GENEL KAVRAMLARI

Karl Marx, insan tarihini anlama ve yorumlama çabaları içerisinde, tarihin ve toplumların ekonomik koşullar ve etkinlikler ile şekillendiğini öne sürmüştür. Marx'ın tarihe yönelik birincil kavramının tarihsel materyalizm olduğu şüphesizdir. Ancak bu kavram sadece Marx'a değil aynı zamanda Engels'e de atfedilmelidir, zira tarihsel materyalizm kavramı, Marx ve Engels'in diyalektik materyalizm felsefesine dayanmaktadır. Ancak "muhtemelen diyalektik materyalizm kavramı ilk defa 1891'de Plekhanov tarafından kullanılmıştır; bu terim Marx'a ait değildir. Engels bu kavramı öne sürmeye yaklaşmıştır ve bu felsefenin kuruluşu aslında Engels'e atfedilmelidir" (Edgley, 1990, s. 115). Hegel'in toplumların gelişmesini diyalektik yöntemle çözümlemede temel aldığı entelektüel alanın yerine Marx'ın kullandığı diyalektik yöntem, idealara değil ekonomik temele dayanmaktadır; yani Marx'a göre toplumsal değişim ve gelişmeyi indükleyen idealardan ziyade ekonomik etkinliklerdir (Ayuba, 2022, s. 45). Ekonomiyi diyalektik yönteminde temel alması, Marx'ın materyalizm tendansını göstermesi nedeniyle tarihsel materyalizm kavramının diyalektik materyalizme dayandığı düşünülebilir.

Marx'a göre "toplumsal yapılar insanın üretim gücünün gelişmesine önce katkıda bulunup sonrasında ise ket vurmaya başladığında değişirler" (Wolff ve Leopold, 2021, s. 1). Marx'ın tarihsel materyalizm kavramı bu önermeye dayanmaktadır. Burada ifade edilen "üretim gücü", bireyin ve toplumun ekonomik durumunu belirleyen faktördür. Üretim yöntemlerine ve araçlarına sahip olan kapitalist, üretim gücüne sahip olabilirken emek gücü sahibi olan işçi, "her yerde emek gücünün kullanım değerini kapitaliste vermiş olur; emek gücünü, henüz onun fiyatını ödemiş olan alıcıya kullandırmış ve dolayısıyla da işçi her yerde kapitaliste kredi açmış olur" (Marx, 2011a, s. 176). Bunun nedeni ise bir sözleşmeyle işçinin emeğini sergilediği haftanın veya ayın sonunda kapitalist tarafından uygun görülen ücreti almasında yatar. Yani işçi önce emek gücünü sergiler, sonrasında bunun parasını alabilir. Kapitalist ise "ilk olarak [...] bir meta üretmek ister. İkincisi, kendi üretimi için gereken metaların, [...] satın aldığı üretim araçlarının ve emek gücünün toplam değerinden daha yüksek bir değere sahip olan bir meta üretmek ister. Onun amacı, [...] artı değer üretmektir" (Marx, 2011a, s. 189). Buradaki artı değer, burjuvanın sahip olduğu üretim yöntemleri ve araçlarıyla üreteceği metanın hammaddesine, üretim için gerekli süreç harcamalarına, emeğini avans aldığı işçiye ödediği para sonrasında kendi sermayesine katabildiği değerdir. Bir an gelip "değişmeyen sermayedeki tasarruflar ya da hammadde fiyatlarındaki dalgalanmalar nedeniyle değişimler olduğu takdirde, bunlar, ücretleri, dolayısıyla, artı değer oranını ve miktarını olduğu gibi bıraksalar bile, kâr oranını daima etkiler" (Marx, 2009, ss. 97-98). Tarihsel materyalizmin özündeki "toplumsal yapıların değişmesi", kapitalistin kâr oranındaki bu değişikliklerle ortaya çıkabilme potansiyelini taşır. Böylelikle ekonomik olgular, tarihin ve toplumların değişimini tetikler.

Kapitalistin, işçiye uyguladığı sömürde işçi tarafında duran Marx, ezilen proleterlerin yaşadığı durumu "yabancılaşma" terimi ile açıklar.

Marx'a göre yabancılaşma olgusu, modern toplumlardaki üretim paradigmasının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Modern toplumun modern bireyi, yani üretim faaliyetinin öznesi, kendi yarattığı ürün, nesne ve mallar üzerinde herhangi bir tasarrufa sahip değildir. Bireyin yaratıcı potansiyeli olan emeğiyle ürettiği ürün, nesne ve mallar bireyden bağımsız bir gerçeklik olarak varlık kazandıktan sonra yabancılaşma olgusunu

tetiklemektedir. Çünkü birey böylesi bir toplumsal varoluşta her türlü insani niteliğinden koparılmaktadır. (Uluç, 2020, s. 28)

Buradaki “üretim paradigması”, proleterin burjuva için ürettiği kullanım değerlerinin kendi emeğinden soyutlanmış bir metaya dönüştüğü modern dünya düzenidir. “Marx’ın yabancılaşma kuramına göre, kapitalist toplum doğası gereği insan özünün hareket etmesini engeller, böylece insanın gelişmesini olumsuz etkiler” (Raekstad, 2018, ss. 311-312). Yabancılaşma, Marx’a göre öncelikle meta fetişizminden geçer. “Meta, her şeyden önce, taşıdığı özelliklerle şu ya da bu türden insan ihtiyaçlarını gideren dışsal bir nesne, bir şeydir” (Marx, 2011a, s. 49). Ancak üretilen herhangi bir nesne her zaman meta olmaz. “Ürünüyle kendi ihtiyacını karşılayan bir kimse, kullanım değeri yaratmış, ama meta yaratmamış olur. Meta üretmek için, o kimsenin, yalnızca kullanım değeri değil, başkaları için kullanım değeri, toplumsal kullanım değeri üretmesi gerekir” (Marx, 2011a, s. 54). Örnek vermek gerekirse, kendine un ve dolayısıyla ekmek yapabilmek için buğday üreten bir köylü bir meta değil, sadece kullanım değeri yaratır. “Meta olabilmek için ürünün, kullanım değeri olarak hizmet edeceği başkasına, mübadele yoluyla aktarılması zorunludur” (Marx, 2011a, s. 54)**. Öyleyse bir köylünün, toprak sahibi kapitalist için ürettiği buğday, kapitalist tarafından bu kullanım değerinin yeni sahibine aktarılırken bu buğday karşılığında başka bir meta elde etmesi gerekmektedir. Burada sömürülen ise meta üretmek için proleterin ortaya koyduğu emektir. Bir metanın mübadele değerini belirlemede kullanılan emek-zaman, proleterin harcadığı emekle bu metayı üretmek için geçen zamandan oluşur. Emek-zaman arttıkça, metanın mübadele değeri de artar ve mübadele edildiği diğer metanın dolaysız olarak değeri düşer. Yani emek-zaman ne kadar çok olursa, metanın değerinin de o kadar artması beklenir. Ancak makineleşmeyle birlikte emek-zaman da azalmıştır. Bu durum, kapitalist için üretilen metanın değerinin düşmesine neden olabileceken, beklendiği üzere kapitalistin artı değerden elde ettiği kazancı da düşürecekken, kapitalistin bulduğu çözümlerden en acı olanı, proleterin emeğini sömürmek olarak karşımıza çıkar. “Meta üretimi ile uğraşan her girişim, [...] bir emek-gücü sömürme girişimi haline geliyor. Yalnız kapitalist meta üretimi, çağ açıcı bir sömürü halini alıyor ve tarihsel gelişim seyri içerisinde [...] toplumun tüm ekonomik yapısını bütün eski çağları gölgede bırakacak şekilde kökünden değiştiriyor” (Marx, 2011b, s. 43). Marx’ın tarihsel materyalizminde öne sürdüğü şekilde toplumsal ve tarihsel değişimi indükleyen faktörün ekonomik etkinlikler olduğu bir kez daha vurgulanmış hale gelmektedir. Drummond’un bir raporuna değinen Marx, bir çatal bıçak yapım yerini ziyaretinde fabrika saymanının Drummond’a şöyle dediğini belirtir: “Fiyatlar yönünden de İngiltere’yi geride bırakacağımız günler yaklaşıyor; şimdi kalite olarak ilerdeyiz, bunu herkes kabul ediyor, ama fiyatları daha da düşürmemiz gerek, ve bunu, çeliğimizi daha ucuz ve emeğimizi daha düşük fiyatlar ile aldığımız an yapmış olacağız” (Marx, 2011b, s. 469). Görüldüğü üzere, kapitalistin bir metanın mübadele değerini düşürürken artı değerini ve kazancını artırabilmesi için kullanabileceği yöntem, emek-zaman parametresinde işçinin emeği için ödeyeceği ücreti düşürmekten geçmektedir; işçinin emeğinin sömürüsü bu şekilde gerçekleşmektedir.

** Çevirmen tarafından dipnotta açıklandığı üzere meta olabilme şartlarının anlaşılabilmesi için çevirmen tarafından eklenmiş bir metin içi bilgidir.

Burada, Marx'ın çok geniş çaplı iktisat kuramından sadece bu çalışmadaki yazınsal eserin çözümlemesinde kullanılacak kavramlar tartışılmıştır. Bu bölüm, Marx'ın iktisat kuramını anlatmaktan ziyade bu yazınsal eserin çözümlemesi için kullanılacak olan Marksist yazın eleştirisine götüren kavramların ve romanın çözümlemesinde kullanılacak terimlerin tanımlanması işlevini görmektedir.

2. EDEBİYAT KURAMI OLARAK MARKSİST YAZIN ELEŞTİRİSİ

Sosyoloji, ekonomi veya siyaset bilimlerinde geliştirilen pek çok kuram gibi, Karl Marx'ın iktisat kuramı da edebiyat kuramında bir yazın eleştirisi yöntemi olarak benimsenmiştir. Edebiyat kuramı, “okumanın masum bir edim olduğu fikrinin temelini çürütür. Bir kurgusal eserdeki anlam üretimi, bir şiirdeki ideoloji veya bir yazınsal eserin değerinin nasıl ölçüldüğü konularına eğilecek olursak, bir romanın realizmini, bir şiirin ciddiyetini veya bunların muhteşemliğini kabul edemez duruma geliriz” (Selden, Widdowson ve Brooker, 2005, s. 4). Yazınsal eserlerin okunması ister keyif için ister akademik bir çözümleme amaçlı olsun, her okur anlam arayışı peşindedir. Bu arayış, metne sistemli bir yaklaşım gerektirmektedir. Edebiyat kuramı, metinde üretilen anlamın derin yapısına varmayı mümkün kılan bir okuma ortaya koyar. “Modern edebiyat kuramında, anlamın dilde ifade edilen veya yansıtılan bir şey olmadığı, dil yoluyla üretilen bir şey olduğu kabul edilir” (Eagleton, 2003, s. 52). Bu kabul, yazınsal eserlerde anlam arayışını Saussurecü yapısalcı gelenekten uzaklaştırmıştır. Bir yazınsal eserin alımlanmasında veya çözümlenmesinde çeşitli parametreleri ele alan yazınsal eleştiri ekolleri, edebiyat kuramının dalları olarak karşımıza çıkmaktadır. “[Yazınsal] eleştirinin kökeni kendiliğinden ortaya çıkan bir şeydir ve bunun var olması son derece doğal bir durumdur: Yazın diye bir şey varsa, eleştiri de olacaktır zira bir yazınsal eseri anlamayı ve kavramayı isteriz” (Eagleton, 2006a, s. 11). Yazınsal eserlerde yazınsallığı, yani gündelik olayların günlük olmayan dille anlatılmasını ele alan formalist eleştiri, karakterlerin söylemlerini yazarın sağaltımı olarak gören psikanalist eleştiri, metni sınırlarıyla bir yapı olarak gören yapısalcı eleştiri, yazınsal metinlerde cinsiyet rollerinin yeniden üretilmesine odaklanan feminist eleştiri, metinlerdeki heteronormatif söylemler üzerinden bir meta-söylem geliştiren kuir eleştiri, *beyaz adamın* sömürgecilik faaliyetlerini mantıksallaştırdığı söylemleri çözümleyen postkolonyal eleştiri, edebiyat kuramı dahilinde metne yaklaşan çeşitli yazınsal eleştiri ekolleridir.

Marksist yazın eleştirisi, Karl Marx'ın iktisat kuramını anlattığı toplumsal hayatın yazınsal eserlerde yeniden yaratımı üzerinden metindeki ideolojiyi çözümler. Marx'a göre “insan tarihinin belirli bir evresindeki toplumsal ve ekonomik düzeni yöneten sömürü ve hegemonya ilişkileri” vardır (Selden, Widdowson ve Brooker, 2005, s. 83). Bu ekonomik düzen, ideolojiyi besleyen bir yapıdır. Hegemonya sahibi burjuva (kapitalist) ise, kendi zenginliğini katlayabilmek için proleter (işçi) kesimi sömürür. Zamanla bu sömürü, proleter tarafından bir norm olarak görülmeye başlar. Diğer bir deyişle, proleter kendi ezilmişliğini kendisi mantıksallaştırır. Bu mantıksallaştırma, burjuvanın uyguladığı politikalarla zaman içinde proleterin kendi ezilmişliğini kabullenmesi ile sonuçlanır.

Marksist yazın eleştirisinin popülerleşmesinde rol oynayanlardan biri, realist yaklaşımı benimseyen Georg Lukács olmuştur. Lukács' a göre “realist bir eser, toplumsal düzendeki

çelişkilerin altında yatan yapıyı göstermelidir. Toplum yapısının materyalist ve tarihsel doğasına yaptığı vurgu nedeniyle Marksist bir görüşe sahiptir [...] Roman, gerçekliğin daha doğru ve tamamlanmış, daha canlı ve daha devingen bir yansımını sunarak gerçekliği yansıtır” (Selden, Widdowson ve Brooker, 2005, s. 87). Burada belirtilen “toplumsal düzendeki çelişkiler”, ekonomik anlamda avantajlı olan kapitalist ile dezavantajlı durumdaki işçi sınıfı arasındaki sınıf çatışmasıdır. Böylece bu “çelişkilerin altında yatan yapı”, Marx’ın tarihsel materyalizmindeki toplumsal devinimin belirleyici gücü olan ekonomik şartlardır, başka bir deyişle, üretim yöntemlerine ve araçlarına sahip olma durumu ile üretim gücünü burjuvaya avans veren proleterin asla birbirine yaklaşamayan iktisadi durumlarıdır.

“Marksistlere göre bireyler özgür aktörler değil, toplumsal sistemdeki pozisyonların ‘taşıyıcılarıdır’ [...] Bu sistem tarihseldir, değişebilir ve çelişkilerle doludur” (Selden, Widdowson ve Brooker, 2005, s. 95). Bu önerme, sadece proleterleri değil aynı zamanda burjuvayı da özgür olmayan bir pozisyon taşıyıcı olarak gösterir. Proleter, burjuvanın dayattığı toplumsal normlar çerçevesinde ezilen olma konumunu sergilemek zorunda kalırken burjuva da kendi yaratımı olan bu *düzen* içinde pozisyonunu sürdürülebilir kılmak için bu normlara göre hareket etme mecburiyetindedir. Marksist eleştiri, bu toplumsal *düzenin* yazınsal eserlerde hem karakterler arasındaki ilişkilere hem söylemlere hem olay kurgusuna yansımaları sonucu metinlerdeki ideolojiyi ortaya çıkarma amaçlı okuma ve çözümleme pratiği sağlamaktadır. “Bir dönemin toplumsal mentalitesi, o dönemin toplumsal ilişkileriyle belirlenir. Bu durum, sanat ve edebiyattan başka hiçbir alanda bu kadar açık değildir” (Eagleton, 2006b, s. 5). Buradaki “toplumsal ilişkiler”, burjuva ve proleter arasındaki üretim yöntemleri ve üretme gücü ilişkisine dayanır. Marksist kuramda alt yapıdaki bu toplumsal ekonomik yapı, üst yapı olarak görülen sanat ve edebiyatı besler.

Bu çalışmada, 1900’ü yılların başında İstanbul’da toplumdaki çelişkili ilişkilerle açığa vurulan toplumsal mentalite, Marksist yazın eleştirisindeki alt yapının üst yapıyı beslemesi önermesi temelinde ele alınmaktadır. Burjuva-proleter çelişkisi, üçüncü şahıs anlatıcının ve karakterlerin söylemlerinin Marksist yazın eleştirisi çerçevesinde çözümlenmesiyle tartışılmaktadır. Tartışma, Marksist yazın eleştirisindeki “bireylerin özgün aktörler olmaması” kabulünü de içerecek şekilde burjuva ve proleterlerin hangi normlar çerçevesinde kurgulandığını da ele almaktadır. Çözümlenen tüm söylemler, Karl Marx’ın iktisat kuramındaki önermelerle sentezlenmektedir.

3. ROMANDAKİ MARKSİST GÖSTERGELER

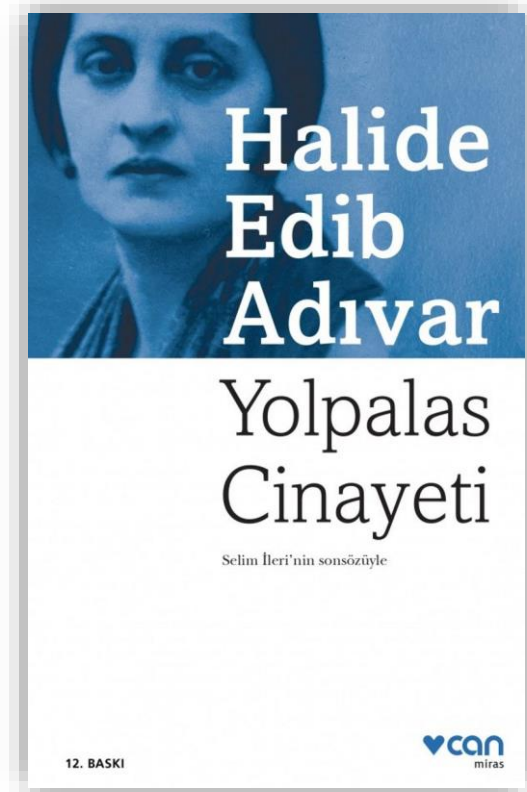
Halide Edip Adıvar, Türk yazın çoğuldizgesinde verdiği eserlerin yanı sıra Millî Mücadele esnasında sergilediği kahramanlıklarla da bilinir. Anadolu işgal edilince, “meydanlardaki miting konuşmaları [...], ülkenin kurtuluşu için gizli örgütlerle çalışarak Kurtuluş Savaşı sırasında yaptığı faaliyetler [...], kurtuluş için halkın duygularını harekete geçirmeye yönelik konuşmaları [...] ve] onbaşı rütbesi ile askeri alanda Kurtuluş Savaşı’nın sonuna kadar raporlama görevi” onun Millî Mücadele’ye yönelik katkıları arasındadır (Başaran ve Kaya, 2024, s. 124). Bu etken rollerinin yanı sıra yazınsal eserleriyle de Millî Mücadele’yi anlatmıştır. “*Mor Salkımlı Ev ve Türkün Ateşle İmtihanı* anılarında Millî Mücadele yıllarına ait hatıralardan söz edilmektedir” (Babayeva, 2020, s. 264). Yazar ve Millî Mücadele’de ülkesi için savaşan bir kahraman kimliklerinin yanı sıra siyasete de atılmıştır ve “1950’de [...] Demokrat Parti’den gelen adaylık teklifini kabul ederek İzmir’den bağımsız vekil olarak Meclis’e gir[miştir]” (Tarhan, 2020, s. 392). Halide Edip Adıvar, sosyo-politik felsefe olarak

ifade hürriyeti ve özgürlüklere önem vererek demokrat bir duruş sergilemiştir. Komünizmin otoriter ve kısıtlayıcı bir rejim olduğunu düşünerek demokrasiden yana olan Halide Edip Adıvar, kendi partisinin komünizm tehdidine karşı uygulayacağını belirttiği sert politikalarına da ifade özgürlüğüne ket vurabileceğini ifade ederek “komünizm tehlikesine karşı en sert ifadeleri kullanmasına rağmen demokrasi ve özgürlüklerden yana taraf olur [...] kişisel olarak hiçbir şekilde tasvip etmediği komünizm avcılığına rağmen ifade özgürlüğüne sarılır” (Tarhan, 2020, s. 402). Komünist rejimin, demokrasinin önündeki en büyük engellerden biri olduğuna inanan Halide Edip Adıvar, “[k]öyde, sanayi bölgelerinde ve küçük orta sınıf arasında hayat seviyesinin yükseltilmesi için tedbirler alınrsa komünizmin önüne geçilebileceğini söylemiştir. Demokrasiyi komünizmi yenmekte tek çare olarak gördüğünü ifade etmiştir” (Ar, 2021, s. 205). Görüldüğü üzere, ekonomik yönden liberal bir politika sergileyen Demokrat Parti listesinden bağımsız milletvekili olan Halide Edip Adıvar, demokrasiye olan inancı ile komünizmi büyük bir tehdit olarak görür.

Bu çalışmada ise Halide Edip Adıvar’ın *Yolpalas Cinayeti* başlıklı romanı, edebiyat kuramı ekollerinden olan Marksist yazın eleştirisi ile çözümlenmektedir. Komünizme şiddetle karşı olan bir yazarın eserlerinde Marksist göstergeler bulunması beklenen bir durum değildir. Öyle ki, George Orwell’in *Hayvan Çiftliği* başlıklı eserini Türkçeye ilk çeviren kişi olan Halide Edip Adıvar, bu çeviriye yazdığı ön sözde şöyle demektedir: “Orwell, bilerek bilmiyerek, herhangi bir idarenin, nizam ve kanundan ayrılınca nasıl bir afete yakalanacağını resmetmiştir [...] Orwell, bir taraftan komünist rejimin kudretli bir karikatürünü çizerken, diğer taraftan bunu, komünist olmıyan rejimlerin bir propagandası haline sokmamıştır” (Adıvar, 1954, s. I-III, akt. Tuna, 2019, s. 68). Halide Edip Adıvar bu ön sözde kullandığı “karikatür” sözcüğüyle eserde komünizmin süreç ve sonuçlarının düşündürücü ve güldürücü olarak kurgulandığını vurgularken

aslında eserin komünizme karşı bir eleştiri olduğunu belirtmektedir. *Hayvan Çiftliği*’nin komünizme karşı tutumu için subjektif bir sözcük olan “kudretli” sıfatını kullanarak da eserin komünizme karşı başarılı bir eleştiri olduğunu ortaya koymaktadır. Bu alıntıdan, Halide Edip Adıvar’ın herhangi bir yazınsal eserinin Marksist öğeler barındırmasının söz konusu olmayacağı alımlanmaktadır. Ancak Millî Mücadele dönemine dair kimi romanlarında aşk temasını da eserlerine dahil eden Halide Edip Adıvar’da, dönemin popüler kültür unsurları bulunabilmektedir ve “Millî Mücadele Dönemi’nde aşkın bireyleri gerçeklerden uzaklaştıracak biçimde yaşanması, Marksist Ekonomi Politik Yaklaşımı açısından popüler kültürün bireyi kendisine ve çevresine yabancılaştırma işlevinin günümüzde olduğu gibi Millî Mücadele Dönemi’nde de işlediğini göstermektedir” (Ünal ve Özer, 2018, s. 275).

Her ne kadar Millî Mücadele Dönemi'ne ait kahramanlık konularına yer veren bir anlatı olmasa da içerdiği aşk ve dönemin popüler kültür unsurları temalarıyla göze çarpan *Yolpalas Cinayeti* başlıklı romanda evlendikten sonra kocasının sahip olduğu ekonomik zenginlik sebebiyle kendisine ve çevresine yabancılaşmış bir karakter ve bu yabancılaşmanın neden olduğu olaylar, Marksist yazın eleştirisine tabi tutulmuştur.

Yolpalas Cinayeti, bir mahkeme duruşmasıyla başlar ve sonrasında bu duruşmaya neden olan olaylar en başından itibaren anlatılır. 1900'lü yılların başında gerçek adı Nadire olup lakabı Kaz Akkız olan karakter, Sallabaşların küçük hasta oğlu Bülent'in bakıcılığını yapmaktadır. Sallabaşlar çok zengin bir ailedir; Murat Sallabaş, bir gün Sacide ile tanışınca onunla evlenmeye karar verir ve o zamana kadar çok fakir bir ailede büyüyen Sacide, Sallabaş ailesinin hanımı olunca "sonradan görme" bir karaktere bürünür. Fakirlere karşı son derece acımasız olup fakirlerin ve işçilerin daha da ezilmesi gerektiğini, aksi takdirde bir gün gelip zenginlerin bile tepesine bineceklerini düşünen Sacide, babası Agah Bey'i dahi evinde uşak yapar. Evin şoförü Mükerrerem, Kaz Akkız lakaplı bakıcı Nadire tarafından öldürülür zira Mükerrerem zamanında Nadire'nin annesini dolandırmış ve ona kötülükler yapmış, parasını çalmış bir karakterdir ve bu kötülükler Sallabaşların konağında da devam etmektedir. Mahkemede Nadire'yi, Murat Sallabaş'ın avukat olan ve yurtdışı görmüş yeğeni olan Rıfki savunur. Rıfki, yengesi Sacide ile fakir-zengin konularında münakaşaya giren ve ezilen işçi sınıfı koruyan bir karakterdir. Roman boyunca 1900'lü yılların başında İstanbul'daki popüler kültür ve toplumsal yaşam temaları ağır basarken Halide Edip Adıvar romanlarında karşılaştığımız doğu-batı meselesi bu romanda da karşımıza çıkmaktadır.

Bu karakterler ve olay örgüsü içindeki popüler kültür, dönemin toplumsal hayatı ve doğu-batı meselesine yönelik söylemler, Marksist yazın eleştirisi ile çözümlenmiş ve öne çıkan söylemler aşağıda tartışılmıştır.

Örnek 1

"Serveti altı rakamdan fazla sayıyla gösterilen her adam göze batar, çene yorar. Bay Murat Sallabaş milyonerdi. Zenginlik fukaralık davası dünya kuruldu kurulalı güdülür [...] Hülasa aralarında bir uçurum ve daimi bir mücadele vardır" (Adıvar, 2023, s. 14).

Söylem, üçüncü şahıs anlatıcının roman karakterlerinden Murat Sallabaş'ı tanıttığı bölümde karşımıza çıkmaktadır. Söylemdeki "[z]enginlik fukaralık davası dünya kuruldu kurulalı güdülür" ve "aralarında [...] daimi bir mücadele vardır" ifadeleri, Eagleton'ın (2006b) edebiyatta aşıkardığını belirttiği "toplumsal ilişkiler" için bir örnek teşkil etmektedir. Buradaki "dünya kuruldu kurulalı" ifadesi, Karl Marx'ın tüm tarihsel çağlarda ekonomi temelli bir sınıf çatışması olduğu önermesiyle uyumludur. "Bütün insanlık tarihi (toprakta ortak mülkiyete sahip ilkel kabile toplumunun dağılışıdan bu yana) bir sınıf mücadeleleri tarihi, sömüren sınıflarla sömürülen sınıflar, hâkim sınıflarla ezilen sınıflar arasındaki mücadelelerin tarihi olmuştur" (Marx ve Engels, 2014, s. 94). İnsan tarihindeki gelişme safhalarının, iş bölümünden temellenen üretim yöntemleri tarafından belirlendiğini ifade eden Marx ve Engels'e göre, ilk mülkiyet biçimi "kabile mülkiyeti" olmuşken daha sonrasında bu "komün ve devlet mülkiyeti"ne dönüşmüştür. Bunları takiben sırasıyla feodal mülkiyet ve kapitalizm ortaya çıkmıştır (Marx ve Engels, 2013, ss. 31-35). Tüm bu safhalarda, emeğinden yararlanan proleter sınıf bulunmaktayken özellikle feodal mülkiyet ve kapitalizm safhalarında bu emeğin sömürüsü en üst düzeye ulaşmıştır. Söylemde belirtilen süregelen mücadele, Marksist ekonomi politığın eleştirisine dayanan şu söylemle uyum içindedir:

“Bugüne kadarki bütün toplumların tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir” (Marx ve Engels, 2014, s. 37). Görüldüğü üzere, bireylerin toplumsal rolleri, onları “özgür” aktörler olmaktan uzaklaştırmıştır. Fakirin, yani proleterin burjuva ile arasındaki mülkiyet uçurumu nedeniyle girdiği mücadelede öncelikle kendi konumunu kabullendiği, sonrasında ise bu konumu değiştirebilmek amacıyla vermek zorunda olduğu mücadele onu özgürlükten uzaklaştırırken burjuvanın da üretim yöntemlerini sürdürebilme ve proleterle arasındaki uçurumu daha da artırma çabası onu özgür bir birey olmaktan alıkoymaktadır. Böylece Marksist ekonomi politiğindeki önermeler ile kusursuz bir uyum içinde alınabilecek bu söylem, eserdeki ideolojinin çözümlenmesine katkı yapabilmektedir.

Örnek 2

[B]üyük babası bilmem hangi devrin sadrazamı, dayısı amcası bilmem nerenin vali eskisi olan Şişli asilzade bayanları birer birer Sacide'nin etrafında toplandılar” (Adıvar, 2023, s. 19)

Bu söylem, Marksist feminist önermelerin örtük bir örneği olarak düşünülebilir. Burada Marx'ın iktisat kuramından ziyade, sömürünün ailede başladığına dair bir toplumsal yargısı öne çıkmaktadır. Bu söylemin örtük bir Marksist söylem olarak ele alınmasının nedeni, sınıf çatışmaları veya proleterin beklenen kanlı devrimine yönelik açık bir gönderge olmaktan ziyade Marksist yazın eleştirisinde burjuva-proleter ikili karşıtlığının güç sahibi olan ve olmayan diğer toplumsal bağlamlarla ilişkili olmasıdır. Toplumsal cinsiyet rollerinin doğa tarafından verilmeyen, ancak patriyarkal toplum düzeninde kapitalist (sömüren) olarak erkeğin kendi gücünü sürdürebilmesi için kadını sömürdüğünü öneren Marksist feminist eleştiride, cinsiyet rollerinin getirdiği sömürü de ekonomik düzende yatar. Bir evde kadınlar ve çocukların, evdeki erkeğin kölesi olarak görüldüğünü belirten Marx ve Engels (2013, s. 39), bir bakıma erkeği sömüren bir kapitalist olarak resmederken kadını da emek gücü çalınan ve böylece proleter olarak görülen bir konumda göstermiştir. Engels'e göre, patriyarkal toplum düzeniyle birlikte kadınların evde yaptıkları işler önemsiz görülmeye başlamıştır (1979, ss. 71-72). Bunun nedeni ise erkeğin fabrikaya giderek eve maaş getiren taraf olmasıyla ailenin ihtiyaç duyduğu metalleri alabilecek gücün erkekte toplanması olarak gösterilebilir. “Kapitalizm, kadınlar için eşsiz bir toplumsal ve ekonomik sınıf yaratmıştır; bu da kadınların evde, işte ve piyasada ekonomik olarak sömürülmesiyle sürdürülebilmektedir” (Chinn ve Wheeler, 1985, s. 74). Erkeklerle aynı işi yapan kadınların daha az maaş alabilmesi, yönetici pozisyonlarının genelde erkekler tarafından ele geçirilmesi, ev işlerinde zaten emeği sömürülen kadının makineleşmeyle beraber şirketlerde de kapitalist tarafından sömürülmesi, Marx (2011a) tarafından patriyarkal toplum yapısının bir sonucu olarak görülmektedir. Patriyarkal toplum yapısında, kadın tek başına var olabilen bir birey olarak görülmez ve kendisine biçilen toplumsal ve ekonomik roller onu özgür bir aktör olmaktan alıkoymaz. Burada incelenen söylemdeki kadınlar “Şişli asilzadesi”, diğer bir deyişle burjuva sınıfına ait olarak gösterilse de bu kadınların sahip olduğu zenginlik, kendi meta üretim veya alım gücünden ziyade “sadrizam büyük babaları” veya “vali dayı ve amcaları”ndan gelen zenginliktir. Burada yönetim gücüne sahip unvanlar, sadece erkeklerle verilmiş (büyük baba, amca, dayı) olmakla birlikte ailelerin ekonomik gücü de erkeklerin çalışma hayatına bağlanmıştır. Bu durumda, gücün rölatif doğası devreye girmektedir. Söylemde Sacide'nin evinde toplanan zengin kadınlar, Sacide'nin evinde çalışan proleterlere göre burjuva

konumundayken kendi evlerinde patriyarkal toplum yapısı gereği üretim (yönetim) yöntem ve araçlarına sahip olarak görülen erkeklere göre proleter pozisyonuna geçerler. Hem piyasada hem ev içindeki ilişkilerde burjuva olan erkek, patriyarkal toplumun dışarıda çalışmasını uygun gördüğü ve evin ekonomik ihtiyaçlarını karşıladığı için kapitalist ve sömüren (bu söylemde evin kadınlara sahip olan) konumundadır. Ancak ideolojik bir okuma, erkeğin de özgür bir aktör olmadığını ve hem kadına hem piyasadaki diğer erkeklere egemen konumda olmayı sürdürebilmek için ekonomik faaliyetlerini (yani diğerlerine uyguladığı sömürüyü) artırmak zorunda hisseden bir birey olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Örnek 3

“En ucuz yapan her vakit en iyi yapan değil. Çünkü fazla ucuz olunca insan ya fena malzeme kullanır veyahut da ameleden kesmeye mecbur olur” (Adivar, 2023, s. 24)

Söylemdeki “en ucuz yapan” ifadesi, gerekli bir metayı üretme yollarına sahip bir burjuvaya atıf yaparken “amele” ise bu burjuvaya artı değer üreten proleterdir. Murat Sallabaş’ın girdiği bir ihaleyi kaybetmesi üzerine geçen konuşmada ürettiği bu söylem, Marx’ın sınıf çatışması içinde olduklarını söylediği kapitalist ve işçiler arasındaki ilişkiye bir örnektir. Bu söylemdeki kapitalist, özgür bir aktör olamamaktadır zira ihale kanunu gereği, en makul teklifi yapmak zorundadır ve meta(lar)dan elde edeceği artı değerini koruyabilmek için kendi rahatlık alanını terk etmek zorundadır. Kapitalistin rahatlık alanlarından biri, metaların üretimine harcanacak emek-zaman hesabıyla işçiye ödeyeceği ücreti halihazırda sabit tutarak kendi kârını en baştan hesaplayabilmesi ve yeni meta üretimleri için sermayesini alışageldiği üzere artırabilmesidir. İster “metanın paraya dönüşmesi ve paranın yeniden metaya dönüşmesi (M-P-M)” biçiminde olsun ister “ilk önce paranın metaya dönüşmesi ve sonra metanın yeniden paraya dönüşmesi (P-M-P)” (Marx, 2011a, s. 152) şeklinde bir meta dolaşımı olsun, kapitalistin sermayesinin halihazırda yürüdüğü gibi sürdürülebilmesi ona bir avantaj yaratır. *Komünist Manifesto*’nun “Sunuş” yazısında Harvey bu durumu şöyle açıklar:

Kapitalistlerin fiilen yaptıklarına daha yakından bakalım. Güne belirli miktarda bir parayla başlarlar, piyasaya çıkıp emek gücü ve üretim araçları satın alırlar, bir teknoloji seçerler (satın alırlar), bunların hepsini işe koşarak yeni bir meta üretirler ve sonra o metayı ilk paranın üstüne bir kâr (artık değer) koyarak satarlar. Ertesi gün uyandıklarında, bir önceki gün kazandıkları fazlalık parayı ne yapacaklarına karar vermelidirler. Faust’unki gibi bir ikileme karşı karşıya kalırlar: Daha çok para elde etmek için yeniden yatırım yapmak ya da fazlalık parayı keyiflerince harcayıp tüketmek. Rekabetin zorlayıcı yasaları onları yeniden yatırım yapmaya zorlar, çünkü birisi yeniden yatırım yapmazsa başka biri mutlaka yapacaktır. Kapitalist olarak kalmak için, daha da büyük fazlalık elde etmek üzere bir kısım fazlalığın yeniden yatırıma döndürülmesi gerekir. (Harvey, 2014, s. 28)

Ancak ihale ile üstlenilen meta üretiminde kendi hayalindeki artı değeri meta dolaşımında alıştığı şekilde elde edemeyecek olan kapitalist, sermayesinden vazgeçemeyeceği için işçinin emeğinin ücretinden kesinti yapmaya karar verir. Bu kesinti, rakamsal olarak işçiden direkt olarak kesilirse de kapitalistin bir alternatifi vardır; bu alternatif, emek yoğunluğu üzerine kuruludur ve ona artı değeri arzulanı meblağda sürdürülebilir hale getirebilmektedir. “Çalışma saatlerinin sayısı aynı kalırken, yoğun bir iş günü, daha az yoğun bir iş gününe oranla daha fazla üründe maddeleşir” (Marx, 2011a, s. 500). Söylemde geçen “ameleden kesilir” ifadesi, tam olarak emek yoğunluğu değişimi ile elde edilen bir yöntemdir. Bu süreçte, işçi de özgür bir aktör haline gelemeyebilir.

zira bir taraftan kapitalistin uygun gördüğü emek ücreti aynı kalır öte yandan iş yoğunluğunun artmasıyla emeği de sömürülür. Daha az iş günüyle metayı üreten işçi, kapitaliste yeni meta üretimi için gerekli olan parayı da daha kısa sürede kazandırır ve bu sermayeye bel bağlayarak kapitalistin alacağı yeni ihalelerle emeğini tekrar sömürüye maruz bırakır.

Örnek 4

“Sizin işçi köylü değil mi? Tarlasında çalışırsa kaç para alıyor? Hiç değil mi? O halde işçiye günde bir somun, bir soğan, yağmurda sığınmaları için bir kulübe. Sonra da tepe tepe kullanırdım” (Adıvar, 2023, s. 25).

Mevcut söylem, proleterin emeğinin sömürülmesine diğer bir örnek olarak görülebilir. Proleterin ezilmedikçe bir gün burjuvanın seviyesine gelebileceğini ve bunun asla gerçekleşmemesi gerektiğini, bu nedenle sömürü yoluyla proleterin ezilmesi gerektiğini ifade eden Sacide, bu söylemde bunu çok açık bir biçimde dile getirmiştir. Söylemdeki “tepe tepe kullanmak” ifadesi, emek sömürüsünün günlük dildeki karşılığıdır. Proleterin hak ettiği emek ücretinin “bir somun, bir soğan, [...] bir kulübe” olarak ifade edilmesi ise Sacide’nin kişiliği düşünüldüğünde bu sömürünün şiddeti üzerine mübalağalı sayılmayacak bir önermedir. Feodal mülkiyet zamanında derebeyine çalışan köylülerin yanı sıra “küçük köylü plebler, mülk sahibi yurttaşlarla köleler arasındaki ara konumu nedeniyle bağımsız bir gelişim gösteremeyen bir proletaryaya dönüşmüştür” (Marx ve Engels, 2013, s. 32). Metasını tüccara satan köylü, bir bakıma kapitalist tüccara meta üretmek için emeğinin sömürülmesine izin vermiş olur; bu süreç ise köylüyü proleter konuma düşürmüştür. “Burjuvazi kırsal alanı kentin boyunduruğuna soktu. Koca koca kentler yarattı, kırsal nüfusa oranla kent nüfusunu büyük ölçüde artırdı ve böylece nüfusun hatırı sayılır bir parçasını kır hayatının yalıtılmışlığından kurtardı” (Marx ve Engels, 2014, s. 42). Bu proleter statü, kırlardan kente göçle birlikte devam ederken değişen tek şey ise iş kolu veya iş sahası olmuştur. “[T]ıpkı ilk lonca kentlerinin toprak beylerinin baskısından kaçan serfler için sığınak işlevi görmesi gibi, manifaktür de, loncaların dışladığı ya da çok az ücret ödediği köylüler için bir sığınak haline geldi” (Marx ve Engels, 2013, s. 60). Manifaktürün yanı sıra, kente göçen köylüler için inşaat sahası da önemli bir istihdam alanı, yani sömürü sahası olmuştur. Görüldüğü üzere proleter için yer veya iş kolu değişse bile emeğinin sömürüsü ve ekonomik sınıfı sabit kalır.

Örnek 5

“Harpte buğday para ediyordu. Bizim paramız yoktu. Ben Abidingillerin kazlarını güderdim, onlar bize buğday verirdi” (Adıvar, 2023, s. 41).

Kaz Akkız’ın hayat hikayesinin anlatıldığı bu söylemde, meta değiş-tokuşu kurallarının yanı sıra burjuva-proleter ilişkisi de alımlanabilmektedir. “Ücretli emeğin ortalama fiyatı asgari ücrettir, yani işçinin bir işçi olarak hayatta kalabilmesi için gerekli olan geçim araçlarının tutarıdır. Bu nedenle ücretli emekçinin faaliyetiyle kazandığı, kuru canını yeniden üretmesine ancak yeter” (Marx ve Engels, 2014, s. 55). Bu söylemle ilişkili olarak Kaz Akkız’ın “[a]nam ölünce Abidinler beni yanlarına aldılar. Gece gündüz çalıştırdılar. Verdikleri bir lokma ekmeği başıma kakarlardı” (Adıvar, 2023, s. 47) ifadesi ise proleterin çalışma saatlerinin fazlalığı nedeniyle emeğinin sömürülmesine örnek teşkil etmektedir. Bu iki söylem birlikte yorumlandığında, işçinin “kuru canının yeniden üretilmesine ancak yete[cek]” paranın dahi kapitalist tarafından ona bahşedilmiş bir ücret gibi görüldüğü, gerçekte işçinin bunu dahi hak etmediğinin düşünüldüğü açıkça belirtilmektedir. “Marx ve Engels’in zamanında, yetersiz ücretlendirilen bir işçi sınıfının yaşama

alanlarının yanı sıra, dünyadaki fabrikalarda, tarlalarda ve atölyelerde hayatın nasıl olduğunu sadece tanımak bile [...] bu koşullar herkesin görüşüne açılınca genel kamuoyunun da öfkesini çekmeye yeterliydi" (Harvey, 2014, s. 33). Kaz Akkız'ın "gece gündüz çalıştırılması" ve patronunun ödediği ücreti veya "verdiği bir lokma ekmeği" dahi işçisinin hak etmediğini düşünmesi, tarlalarda veya herhangi bir çalışma ortamında proleterin karşılaştığı muameleyi gözler önüne sermektedir. "Emeğin parasal ifadesine emeğin gerekli ya da doğal fiyatı denilir. Öte yandan, emeğin piyasa fiyatlarından, yani bunun gerekli fiyatının üstünde veya altında oynamalar gösteren fiyatlardan bahsedilir" (Marx, 2011a, s. 513). Burada tartışılan iki söylem çerçevesinde ise kapitalistin proleter için "gerekli fiyatın altında oynamalar" yaptığı, hatta bu oynamaların işçi sömürüsüne götürdüğü görülebilir "çünkü kapitalist, emek gücünü her zaman değerinin yeniden üretimi için gerekli olan süreden daha uzun süre çalıştırır" (Marx, 2011a, s. 517). Bu söylemdeki proleter karakter, kapitalist tarafından özgür bir aktör olmaktan uzaklaştırılarak hak ettiği ücreti alamazken, kapitalist ise şu ana kadarki söylemlerde görülenin aksine özgür bir aktör olarak düşünülebilir. Proleteri istediği saat kadar çalışmaya zorlayan kapitalist, emeğin ücretini dahi para olarak ödemeyip buğday ile ödeme ve istediği miktarda ödeme yapabilme özgürlüğüne sahiptir.

Örnek 6

"Bir çiftçi için bir çift öküz en yüksek refah ve emniyet idealidir. Belki biriken para yekün itibarıyla bir zengin ziyafetinin şampanya masrafı kadar bile değildir" (Adıvar, 2023, s. 64).

Bu söylem, mahkemede avukatı tarafından Kaz Akkız'ın annesinin öküz almak için biriktirdiği parayı Mükerrerme'ye kaptırmasının anlatıldığı bağlamda karşımıza çıkmaktadır. Söylemdeki "bir çift öküz", tarlayı sürebilmek ve ekim dikim yapabilmek için gerekli olan bir üretim aracıdır. Bu üretim aracının "en yüksek refah ve emniyet ideali" olabilmesi ise

çiftçinin kendi kullanımı için üreteceği ürünlerin (kullanım değeri) veya satın alacağı metalar için bir mübadele değerine sahip olan satılacak tarımsal ürünlerin (metalar), onun hayatını devam ettirebilmesini sağlayacak olmasında yatar. Bir çiftçinin gerek meta gerek kullanım değeri üretebilmesi için sahip olması gereken üretim araçları ve yöntemlerini satın alabilecek sermaye ise, kapitalistin kısa süreli bir keyif maddesi için harcayacağı meblağdan dahi düşük gösterilmiştir. Marx ve Engels'in Kuzey Amerika'daki tarımsal gelişimi anlattığı "küçük ve orta çiftçilerin toprak mülkiyeti, dev çiftliklerin rekabeti karşısında adım adım geriliyor" (2014, s. 86) önermesi, bu söylemdeki durumda da karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu söylemdeki karakterler, Marx ve Engels'in "kendi üretim araçlarıyla ya da kendi özel becerileriyle çalışarak yaşamını kazanan küçük çiftçiler" olarak tanımladığı "küçük burjuvazi" sınıfından ziyade, "tarımsal üretici sınıfı oluşturan kiracı ya da küçük çiftçiler" diye tanımladığı "köylü" sınıfına tabi olarak karşımıza çıkmaktadır (2014, ss. 115-

116). Bunun nedeni, Kaz Akkız ve annesinin henüz üretim araçlarına sahip olamaması, hatta bu araçlara sahip olmak için bir işçi olarak çalışıp para biriktirmeye çalışan ve üretim gücü sömürülen proleterler olmasıdır. Söylemdeki Kaz Akkız ve annesi özgür aktörler olmayıp kapitalistin onlara uygun gördüğü ücretler üzerinden küçük birikim yapmaya çalışan, fakirlik içinde yaşayan karakterlerdir. Ancak köylünün üretim yöntemi satın alabilmesi için biriktirdiği paraya kıyasla kapitalistin bir keyif maddesi için daha fazlasını harcayabilmesi, kapitalisti iktisadi anlamda özgür bir aktör yapmaktadır zira kendi sermayesini dilediği gibi harcayabilmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Halide Edip Adıvar'ın *Yolpalas Cinayeti* başlıklı polisiye eseri, edebiyat kuramı dahilinde Marxist yazın eleştirisi perspektifinden çözümlenmiştir. Yazar Halide Edip Adıvar, çok yönlü kişiliğe sahiptir. Millî Mücadele yıllarında yaptığı aktif katkılar ve kahramanlığın yanı sıra, 1950 seçimlerinde Demokrat Parti listesinden İzmir bağımsız milletvekili olmuştur. Demokrasi ve özgürlüğe olan tutkusuyla, komünist rejimleri ve komünizmi demokrasi ve özgürlüğe karşı bir tehdit olarak gördüğünü çok defa dile getirmiştir. Yazarlık kariyerinde ise Millî Mücadele dönemini ve doğu-batı ikiliğini anlatan eserleriyle tanınmasının yanı sıra, dönemin sosyopolitik durumunu da romanlarında işlemiştir. *Yolpalas Cinayeti* başlıklı roman, kadın-erkek, zengin-fakir, suçlu-masum, doğu-batı ikilikleriyle kurgulanmış karakterlerle ve olay örgüsüyle 1900lerin başlarında İstanbul'daki sosyolojik durumun geniş bir tahlili olarak okunabilmektedir. Zenginlerin evlerindeki batıcıl etkinlikler ve olaylar, dönemin popüler kültürünü öne çıkarırken fakirlerin doğuya dönük yaşam tarzları roman karakterleri arasındaki güç ilişkilerini gün yüzüne çıkarabilmektedir.

Romandaki karakterlerin girdiği diyaloglar ve üçüncü şahıs anlatıcın söylemleri, bireyler arasındaki ezen-ezilen konumunu gözler önüne sererken karakterlerin ekonomik faaliyetleri ve durumları, Karl Marx'ın "kapitalist-işçi" ve "burjuva-proleter" olarak öne sürdüğü ikiliklere de uymaktadır. Bu nedenle bu çalışmada, karakterlerin söylemlerinin çözümlenmesi ve bireyler arasındaki güç ilişkilerinin romanda nasıl kurgulandığının alımlanması için sistemli bir çözümleme yöntemi sunan edebiyat kuramındaki Marksist yazın eleştirisi kullanılmıştır. Çözümleme sonucunda, proleter veya işçi olarak kurgulanan karakterlerin sosyoekonomik hayatta özgür aktörler olamadıkları, üretim gücü olan emeklerinin karşılığı olan ücretlerin kapitalist veya burjuva tarafından kendi çıkarları doğrultusunda belirlendiği, üretim gücüne verilen ücretin işçi veya proleterin emek sömürsünden ibaret olduğu, sömürünün ilk olarak aile ortamında toplumsal kadın-erkek rolleriyle başladığı, kapitalist veya burjuvanın verdiği ücretin zaten işçi veya proleterin hak ettiği en yüksek değer olduğuna dair bir norm geliştirdiği, işçi ve proleterin kendi ezilmişliğini bu normlar yoluyla içselleştirdiği, burjuvanın ulaştığı seviyeye işçi veya proleter sınıfın ulaşamaması için burjuvanın sömürüyü bilinçli olarak artırma eğiliminde olduğu, burjuvanın artı değerini sürdürebilmek için emek-zaman hesabında emek ücretini azaltıp zamanı artırma alternatifini kullandığı tespit edilmiştir.

Edebiyat kuramı eleştirisi ekollerinden Marksist yazın eleştirisi, Karl Marx'ın iktisadi kuramı ve Friedrich Engels ile ortak çalışmalarındaki önermelerinden temelle yazınsal eserlerdeki ideoloji ve toplumsal güç ilişkilerini çözümlenmek için uygulanabilmektedir. Marksist yazın eleştirisi, edebiyat

kuramının sağladığı sistemli çözümlene olanakları kullanılarak, komünizm karşıtlığını konuşmalarında ve milletvekili olarak mecliste dile getiren Halide Edip Adıvar'ın bir polisiye romanındaki kurgulara ve karakterlerin söylemlerine dahi bir çözümlene yöntemi olarak uygulanabilmiştir. Bu durum, komünizmin demokrasi ve özgürlüğe büyük bir tehdit olduğunu savunan Halide Edip Adıvar'ın bu eserinde Marksist göstergeler kullanma eğilimi olduğu anlamına gelmemekle birlikte, toplumsal fenomenlerin yön verdiği yazın dünyasında her toplumun veya topluluğun ezen-ezilen, patron (kapitalist)-çalışan (işçi), kadın-erkek ilişkileri içermesi nedeniyle Marksist yazın eleştirisinin toplumsal yapıyı ve pratikleri çözümlenmede önemli veriler sağlayabileceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Adıvar, Halide Edib (2023). *Yolpalas Cinayeti* (15. Basım). İstanbul: Can Yayınları.
- Ar, Hasibe (2021). *Halide Edip Adıvar'ın Hayatı ve Siyasi Kişiliği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Ayuba, Sulaiman (2022). "A Critical Study of the Karl Marx Theory of Dialectical Materialism". *Career Point International Journal of Research (CPIJR)*, C.2, S.1, s. 44-50.
- Babayeva, Eşqane (2020). "Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Savaş İzlenimleri". *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, C.4, S.2, s. 263-268.
- Başaran, Burcu ve Beytullah Kaya (2024). Millî Mücadele'de Halide Edip Adıvar'ın Rolü. *Çekmece Sosyal Bilimler Dergisi*, C.11, S.23, s. 124-138. <https://doi.org/10.55483/cekmece.1421578>
- Can Yayınları (t.y). *Karl Marx*. <https://www.canyayinlari.com/karl-marx> Erişim tarihi: 01.09.2024
- Chinn, Peggy L. ve Charlene Eldridge Wheeler (1985). "Feminism and Nursing". *Nursing Outlook*, C.33, S.2, s. 74-77.
- Eagleton, Terry (2003). *Literary theory* (2. basım). Minnesota: The University of Minnesota Press.
- Eagleton, Terry (2006a). *Criticism and Ideology: A Study in Marxist Literary Theory*. London & New York: Verso.
- Eagleton, Terry (2006b). *Marxism and Literary Criticism*. London: Routledge.
- Edgley, Roy (1990). "Dialectical Materialism". *Marxian Economics*. Ed. John Eatwell, Murray Milgate ve Peter Newman. London: Palgrave Macmillan. s. 115-120. DOI: 10.1007/978-1-349-20572-1_18
- Engels, Friedrich (1979). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. Kenan Somer (Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Harvey, David (2014). "Sunuş". Şükrü Alpagut (Çev.). Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*. Nail Satlıgan (Çev.). (2. basım). İstanbul: Yordam Kitap. s. 8-35.
- Kapeliushnikov, R. I. (2021). "Marginalism and Marxism: The First Encounter". *Voprosy Ekonomiki*, S. 2. s. 102-132. DOI: 10.32609/0042-8736-2021-2-102-132
- Marx, Karl (2009). *Kapital: Ekonomi Politikin Eleştirisi (Cilt III: Bir Bütün Olarak Kapitalist Üretim Süreci)* (6. basım). Alaattin Bilgi (Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, Karl (2011a). *Kapital: Ekonomi Politikin Eleştirisi (Cilt I: Sermayenin Üretim Süreci)* (2. basım). Mehmet Selik ve Nail Satlıgan (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, Karl (2011b). *Kapital: Ekonomi Politikin Eleştirisi (Cilt II: Sermayenin Dolaşım Süreci)* (8. basım). Alaattin Bilgi (Çev.). Ankara: Sol Yayınları.

- Marx, Karl ve Friedrich Engels (2013). *Alman İdeolojisi*. Tonguç Ok ve Olcay Geridönmez (Çev.). (2. basım). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Marx, Karl ve Friedrich Engels (2014). *Komünist Manifesto*. Nail Satlıgan (Çev.). (2. basım). İstanbul: Yordam Kitap.
- Miller, Donald E. (1961). "Troeltsch's Critique of Karl Marx". *Journal for the Scientific Study of Religion*, C.1, S.1, s. 117-121.
- Perera, Ayesha (2024, Şubat 13). *Criticism of Marxism*. Simply Psychology. <https://www.simplypsychology.org/criticism-of-marxism.html> Erişim tarihi: 01.09.2024.
- Raekstad, Paul (2018). "Human Development and Alienation in the Thought of Karl Marx". *European Journal of Political Theory*, C.17, S.3, s. 300-323. DOI: 10.1177/1474885115613735
- Selden, Raman, Peter Widdowson ve Peter Brooker (2005). *A Reader's Guide to Literary Theory* (5. basım). London: Pearson.
- Tarhan, Belgin (2020). "Üç Devirde Bir Muhafız: Halide Edip Adıvar'ın Perspektifinden Türkiye'de Siyasi İktidar(lar) ve Demokrasi Sorunu". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.75, S.2, s. 391-408. DOI: 10.33630/ausbf.677416
- Tuna, Didem (2019). *Orwell'in Hayvan Çiftliği'nde Metinlerarasılık ve Çoğul Okuma Eksenleri*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Uluç, Mehmet Ali (2020). "Karl Marx ve Yabancılaşma: Sosyolojik Bir Analiz". *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S.1, s. 26-38.
- Ünalın, Duygu ve Ömer Özer (2018). "Millî Mücadele Dönemi Yazarlarından Halide Edip Adıvar, Reşat Nuri Güntekin ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Romanlarının Popüler Kültür İçerik Özellikleri Bağlamında İncelenmesi". *Folklor/Edebiyat*, C.24, S.95, s. 261-278. DOI: 10.22559/folklor.273
- Wolff, Jonathan ve David Leopold (2021, Aralık 21). *Karl Marx*. Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://leibniz.stanford.edu/friends/preview/marx/> Erişim tarihi: 02.09.2024

BATI

EDEBİYATINDA AKIMLAR

editör
OKTAY YİVLİ

HATİCE FIRAT
YASEMİN MUMCU
OKTAY YİVLİ
OĞUZHAN KARABURGU
BERNA AKYÜZ SİZGEN
NİLÜFER İLHAN

ÜMMÜHAN TOPÇU
SEFA YÜCE
HANİFİ ASLAN
METİN AKYÜZ
MEHMET SÜMER
YAKUP ÖZTÜRK

Günce Yayınları

Prof. Dr. Önder Göçgün

TİYATRO DENEN HAYAT SAHNESİ

Günce Yayınları

PROF. DR. ÖNDER GÖÇGÜN

Türk Tasavvuf Şiiri

AÇIKLAMALI VE YORUMLU ÖRNEKLERLE

Günce Yayınları

MODERN TÜRK EDEBİYATI

editör
OKTAY YİVLİ

MUHARREM DAYANÇ
OKTAY YİVLİ
MACİT BALIK
MAHMUT BABACAN
SEVİM ŞERMET

YASEMİN MUMCU
BEDİA KOÇAKOĞLU
NİLÜFER İLHAN
MAKSUT YİĞİTBAŞ
SELAMİ ALAN

Günce Yayınları